

LEXIKÁLNÍ PŮVOD, VÝZNAM A SYNONYMA POJMU NADÁNÍ

Jana M. Havigerová

*Ústav primární a preprimární edukace, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové***Abstrakt**

V posledních letech můžeme pozorovat, jak v naší společnosti téma nadání nabývá na popularitě – přibývá televizních a internetových pořadů zabývajících se otázkami nadání a nadaných, otevírají se třídy a školy pro nadané, množí se publikace (knihy a články) o nadání a nadaných. Ústřední pojem „nadání“ je v hovorové řeči – na rozdíl od odborných studií – užíván běžně s vysokou mírou samozřejmosti a bez pochyb o jeho významu. Odkud však současný význam pojmu nadání vzešel? Jaké jsou kořeny pojmu nadání? Které výrazy jsou obsahově blízké či se přímo užívají jako synonyma pojmu nadání? To jsou otázky, na které nabízí odpovědi předkládaná studie.

Abstract

In recent years, we can see how our society giftedness/talents topic is gaining in popularity - increasing television and internet programs dealing with issues of talent and gifted, can open classes and schools for gifted, multiply publications (books and articles) about and for giftedness and gifted cares. The central concept of "giftedness/talent" in colloquial speech - unlike professional studies - is commonly used with a high degree of self-evidence and no doubt about its importance. Where, however, the current meaning of talent emerged, what are its roots and expressions which are factually near or directly used as synonyms of the term, these are the questions that this study provides answers.

Motto

Slova mohou tvořit most, po němž k představě vcházíme, mohou být také zdí, která nám brání ji spatřit. Ale daleko nejspíše jsou stavbou, která stojí mezi představou a námi, obklopuje nás a je obklopena představou; stavbou, která jednou dokončena stojí na svých vlastních základech. Sděluje nás v naší představě.

*Věra Linhartová (1964)***Úvod**

Kdyby se vás někdo zeptal, co znamená slovo *nadání*, jak byste ho vysvětlili? Otázka zdánlivě snadná, odpovědět však nemusí být tak úplně jednoduchá. Odpověď navíc závisí na řadě okolností sociálních, kulturních, životních a dalších. My jsme v tomto příspěvku zacílili na okolnosti spjaté s lexikálním vývojem pojmu samotného. Nabízíme pohled na to, jak se pojem nadání proměňoval v čase.

Synonyma pojmu nadání

Slovo *nadání* má v českém jazyce celou řadu synonym, z nichž nejčastěji uváděné jsou *talent* (např. Pýchová, 1996, Dočkal, 2005), *vlohy* (např. Školní slovník českých synonym, 2012), *schopnosti* (Mudrák, 2015), *vlohy* (Pauknerová, 2006) a dále pak *genialita* (např. Zahradníček, 2013). Méně často mohou být s pojmem nadání synonymicky spojena zpodstatnělá přídavná jména, která popisují charakteristické znaky nadání a nadaných, jako jsou *výjimečnost*, *ojedinělost*, *mimořádnost*, *jedinečnost* (např. Mangal, 2007).

Ačkoli v hovorovém jazyce jsou pojmy *nadání*, *talent* a *genialita* často užívána jako synonyma, v některých případech (které mohou reprezentovat i výroky a citáty slavných a populárních osobností¹) a v české odborné literatuře se můžeme běžně setkat také s jejich užitím ve smyslu odlišných významových jednotek (jak upozorňují například Laznibatová, 2007; Šnýdrová, 2008; Portešová, 2009; Kovářová, & Klugová, 2010; Havigerová, 2011; Škrabánková, 2012). V odborných textech však nalezneme různá rozlišení těchto pojmů:

kvantitativní – talent je chápán jako vysoký stupeň nadání (např. Laznibatová, 2007, Šnýdrová, 2008),

vývojové – nadání představuje potenciální vlohy (possession), talent je náhodným projevem (Procházka a kol., 2014) či výsledkem procesu systematického rozvoje tohoto potenciálu (superior mastery) (např. Gagné, 2004),

obsahové – nadání je užíváno ve spojení s intelektuálními oblastmi výkonu (např. jazykové nadání, matematické nadání, nadání pro vědu), talent ve spojení s oblastmi umění a sportu (např. výtvarné nadání, pohybové nadání, praktické nadání) (např. Jedlička, 2011),

podle stupně obecnosti – nadání je chápáno jako širší, všeobecný předpoklad pro činnost a výkon, talent znamená určité specifické, úzce vymezené předpoklady pro činnost (Musil, 1985, cit. dle Laznibatová, 2007).

V české odborné literatuře (zejména pedagogické) se můžeme pravděpodobně nejčastěji setkat s užitím všech tří sledovaných pojmů pro **označení tří různých úrovní rozvinutí schopností**: 1. nadání, 2. talent, 3. genialita (např. Zubíková, & Drábová, 2007, Kosíková, 2011, Slavík a kol., 2012, Sedlák, & Váňová, 2013). *Nadání* je v těchto publikacích vymezeno nejčastěji jako „mimořádně velká vloha, mimořádně rozvinutý předpoklad k výkonu,“ *talent* jako „mimořádné nadání nebo mimořádné schopnosti“ a *genialita*, nejvyšší úroveň, jako „mimořádně rozvinutý talent“. V anglofonní odborné literatuře podobná klasifikace běžná není, ačkoli pojmy „giftedness“, „talent“ a „genius“

¹ Vynalézavost spočívá v umění vytvářet nové kombinace. Existuje ve dvou druzích: jako talent a jako genialita. (Étienne Bonnot de Condillac); Génius je člověk, který má talent a houževnatost člověka, který nemá talent. (Gabriel Laub); Bez usilovné pracovitosti není ani talentů ani géníů. (Dmitrij Ivanovič Mendělejev); Génius je tak talentovaný, jak mu to občas ani doba nedovoluje. (Betolt Brecht); Talent využívá příležitosti; génius ji vytváří. (Jean Paul); Talent usilovně pracuje, génius tvoří. (Robert Schumann); Dělat snadno to, co je obtížné pro druhé, je talent. Dělat to, co je nemožné talentu, je dílo génia. (Henri-Frédéric Amiel); Talent dělá, co může, génius co musí. (Oscar Wilde).

jsou některými autory vymezovány jako pojmy odlišného významu (např. Besser, 1969, s. 81, Eysenck, 1995, s. 11, Kerr, 2009, s. 863) a mnozí autoři zdůrazňují potřebu tyto pojmy důsledněji odlišit (např. Shabatat, 2013).

Nadání

Slovo *nadání* se vyskytuje v lexikonu přirozeného jazyka českého (v obecné, hovorové, resp. mluvené češtině, srv. Müllerová & Hofmanová, 1997) a laickou i odbornou veřejností je v současné době běžně používáno (srv. Český národní korpus – ORAL2008, SYN2010 aj.). Právě používání pojmu *nadání* v hovorové řeči, jeho implicitní, sémantické a pragmatické konsekvence mohou ovlivnit vnímání a porozumění problematiky nadání a nadaných a v důsledku též působit například na akademické, pedagogické, ekonomické či politické rozhodování v kontextu porozumění a péče o nadané. Je proto jistě na místě (alespoň okrajově) zmínit původ, význam a synonyma tohoto klíčového pojmu.

Z etymologických studií je zřejmé, že české slovo *nadání* je odvozeninou českého slovesa *dáti*, *dání* (neznámý autor, „Nadání, nadace,“ 1926). Podíváme-li se na původ tohoto slovesa, pak můžeme čerpat z poznatků významného českého jazykovědce Jan Gebauera, který ve svém Staročeském slovníku z roku 1903 uvádí tyto významy a jazykové souvislosti:

dáti, dám, dáš (perfektum, dokonavé sloveso), geben, lassen; prézens: dám z dadmь; plurál: dadie, novotvar: dají; imperativ: náležitý daz dochován jako bohemismus v hlaholských zlomcích Kyjevských, v textech českých jest novotvar: daj; imperativ: dadiech, aorist: dach; participum: dada, dal, dav, dán. Staroslověnsky: dati dare. Z kořene: da-, pův. dō-. Iterativum dávati, -aju, -áš. Bělič,

Bělič, Kamiš a Kučera (1978) uvádějí tyto původní staročeské významy slovesa *dáti*:

dát, darovat; věnovat; dopustit, dovolit (např. nedal jich dušiem zahynúti).

Příruční slovník jazyka českého a databáze lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (Hujer & al., 1935-57) pak uvádí jako prvotní tehdejší význam:

dáti (někomu něco) – odevzdati někomu něco ve vlastnictví bez náhrady, darovati, poskytnouti komu co, vynaložiti, obětovati co komu nebo na koho (op. dostati, přijmouti, vzíti, odníti). Jako například rčení Bůh dal, Bůh vzal.

Vraťme se však zpět k pojmu **nadání**. Pojem nadání měl ve staročeštině podobu *nadanie* a ve Staročeském slovníku (digitalizace: Němec, Pečírková, & kol., 1968-2008) jsou uvedeny tři základní významy:

1. *koho/čeho [církevní osoby n. instituce] nadání, donace, obdarování majetkem k nějakému účelu, za lat. concessio stč. též pójčenie; za donatio též dařenie,*
2. *nadace, nadání, majetek věnovaný církvi na nějaký účel, za lat. beneficium stč. též dar, prebenda,*
3. *nadační listina, věnovací dekret.*

Z uvedených významů je patrné, jak úzká byla původní souvislost slova nadání s dáváním a obdarováváním. Pokročíme-li blíže k současnosti, pak Příruční slovník jazyka českého (Hujer, & kol., 1935-57) uvádí pro pojem *nadání* tyto významy:

1. *vrozené schopnosti člověka k jistým výkonům, činnostem;*
2. *řidčeji nadace: Explicitně jsou ve slovníku uvedeny tyto kolokace prvního významu: pozorovací, organizační n.; básnické, herecké n.; n. pro sochařství.*

Pojem se dříve dle Hujera a kol. (1935-57) vyskytoval také v podobě *nadanost* a to v současném významu: nadání, vlohy, talent. Podle téhož autora jsou synonyma staročeského pojmu *nadání*: talent, vlohy, schopnosti.

Ve stati Poláka (1939) nacházíme zajímavou zmínku o pojmu *buňka*, které může být v jistém smyslu chápáno rovněž jako synonymum nadání, na což dle autora ukazují doklady jako:

*Nemám pro takové věci asi buňky. 1917 Šalda, Loutky 2, str. 149;
pro politickou aktivitu (Rieger) vůbec neměl buňky. 1932 Dyk, Děs, str. 216;
Chybějí mi ty jisté buňky—„schopnost“. 1932 Přítomnost, str. 100a.*

Jak Polák (1939, para. 2) dále uvádí:

toto familiární užití slova buňka ve významu „nadání“ jest ohlasem doby, v níž se pomalu vytvořil bohatě diferenciovaný slovník; slova z nejrozmanitějších žargonů, z argotu, z odborné terminologie vnikají do hovorové řeči a dělají ji barvitější, bohatší a jasnější. Rozšíření slova buňka je také dokladem toho, jak dnes biologické teorie vnikly do celkového myšlení, když z pojmů a představ biologických vytváříme půdu pro nové odstíny významové, běžné průměrné inteligenci.

V současnosti je pojem nadání součástí běžných jazykových rozmluv, jak o tom svědčí i výše zmíněný pohled na korpus mluvené i psané řeči (srv. korpusové mikrostudie pojmu *nadání* a *nadaný*, Havigerová, 2011, 2013). Stejně tak je nadání oblíbeným předmětem výroků známých osobností, které jsou s oblibou prezentovány například na webových stránkách s citáty a rčeními. Pro ilustraci si uveďme nyní několik namátkou vybraných příkladů², které uspokojivě ilustrují různé konotáty pojmu nadání ve 20. a 21. století (některé původem mimo české jazykové prostředí, vždy však známé též v české jazykové mutaci).

Příroda sice tvoří nadání, ale osud mu teprve dá vyniknout. François de la Rochefoucauld

Mám-li nadání a inteligenci, pak bych měl uspět, když ne, nemá smysl mě tahat z bahna. Modest Petrovič Musorgskij

Nadání nemusí být pro člověka vždy přínosem, neboť je možno být nadaný i hloupostí. Oldřich Fišer

Píle je nejlepším pomocníkem i prostřednímu nadání. Lucius Annaeus Seneca

Změna je spojená s učením a učení jde pomalu. I když jste mimořádně nadaní, trvá dlouhá léta, než se stanete velkým (operním zpěvákem nebo zpěvačkou). Jonas Ridderstrale

Vyučování vyžaduje nadání i cvičení. Prótagorás z Abdér

Nadání je schopnost uchovat si zvědavost navzdory působení školy. Jana Marie Havigerová

Žádný životopis nevyjasní záhadu podivuhodného nadání, jež stvořilo umělce, a nepomůže nám lépe pochopit hodnotu a působení jeho díla. Sigmund Freud

Jsem přesvědčen, že až na několik málo mimořádných případů je ta či ona podoba nešťastného dětství základním předpokladem pro utváření mimořádných nadání. Thornton Wilder

Nadání je nejlepší ženichovo věno. Honoré de Balzac

Ti, kdo rádi haní, nejsou nadáni k přátelství. Démokritos

Láska - to je nadání pro pokoru a odpuštění. Ernst Moritz Arndt

Ženy jsou podivní tvorové, jimž láska propůjčuje prorocké nadání. Frank Harris

Jak je pro velké duchy charakteristické, že řeknou mnoho málo slovy, tak naopak malí duchové mají nadání, že mluví mnoho a neřeknou nic. François de la Rochefoucauld

² Výroky byly získány z namátkou vybraných českých serverů zaměřených na prezentování citátů, přísloví a lidových rčení (azcitaty.cz; www.citaty-az.cz, citáty.net, chi.cz a www.vyroky-slavných.cz), představeny jsou výroky, které se na těchto pěti serverech ukáží po zadání klíčového lemma „nadání“, „talent“, „genius“ a „genialita“. Původně cizojazyčné výroky nebyly konfrontovány s jejich originálním zněním, některé výroky se vyskytují v různých podobách (např. Buffon).

Z citátů je zřejmé, že **implicitně** je pojem *nadání* spojen s dispozicí projevovat se výrazněji v určité oblasti (např. prorocké nadání, nadání k přátelství, nadání pro pokoru, nadání hloupostí, nadání mnoho mluvití a neříci nic, umělecké nadání), které může mít různé stupně (průměrné, mimořádné), že nadání je člověku vrozeno (tvoří jej příroda), ale že okolnosti významně ovlivňují, zda a do jaké míry se nadání projeví (osud mu dá vyniknouti, nešťastné dětství jako předpoklad vývoje mimořádného nadání, pýle, vůle a vytrvalost).

Talent

Nejčastěji je v češtině (stejně tak jako v řadě jazyků evropských národů) jako synonymum slova nadání užíváno slovo **talent**. Výraz pochází z řeckého *talentum*, které má původ ve starořeckém *τάλαντον* (*talanton*), váha. Jednalo se skutečně o váhovou jednotku, která se používá dodnes (jeden řecký *talanton* = 25,754 kilogramů). Odtud je odvozován také původní význam výrazu *talent* v češtině, o kterém uvádí Hujer a kol. (1935-57) následující: *talent*, -u m. nejvyšší jednotka v soustavě vah u Řeků; peníze (zlaté n. stříbrné) ve váze této jednotky. V češtině se v tomto významu používá též pojem *hřivna*, jakožto jednotka váhy, početní jednotka a od dob velké Moravy také platidlo (*hrivna* je název současné ukrajinské měny).

Druhý původní význam slova *talent* (zastarale v plurálu *talenty*) uvádí Hujer a kol. (1935-57): vynikající duševní schopnost, nadání, vlohy. Tento druhý významový proud se dle Harpera (2014) objevuje ve středověké latině již od 11. století jako plurál ve významu: sklon, vůle, touha. Ve 13. století nastal drobný posun ve významu: sklon, dispozice, vůle, touha. Od 15. století je zaznamenán význam: speciální přirozené schopnosti, nadání, dar, který byl někomu dán proto, aby jej využil a rozvinul. Tento významový posun má podle všeho na svědomí středověký překlad Bible, konkrétně Matoušovo podobenství o hřivnách (Kopecký, 1991, s. 33):

Neb tak se díti bude, jako když člověk jeden, jda na cestu, povolal služebníků svých a poručil jim majetek svůj. I dal jednomu pět hřiven, jinému pak dvě, a jinému jednu, každému podle možnosti jeho, i odšel hned. Odšed pak ten, kterýž vzal pět hřiven, těžil jimi, i vydělal dalších pět hřiven. Též i ten, kterýž vzal dvě, získal jiné dvě. Ale ten, kterýž vzal jednu, odšed, zakopal ji v zemi, a skryl peníze pána svého. Po mnohém pak času přišel pán služebníků těch, i činil počet s nimi. A přistoupiv ten, kterýž byl pět hřiven vzal, podal jiných pěti hřiven, řka: Pane, pět hřiven dal jsi mi, hle, dalších pět hřiven získal jsem jimi. I řekl mu pán jeho: To dobře, služebníče dobrý a věrný, nad málem byl jsi věrný, nad mnohým tebe ustanovím. Vejdíš v radost pána svého. Přistoupiv pak ten, kterýž byl dvě hřivny vzal, dí: Pane, dvě hřivny jsi mi dal, aj, jiné dvě jimi získal jsem. Řekl mu pán jeho: To dobře, služebníče dobrý a věrný, nad málem byl jsi

věrný, nad mnohým tebe ustanovím. Vejdíš v radost pána svého. Přistoupiv pak i ten, kterýž vzal jednu hřivnu, řekl: Pane, věděl jsem, že jsi ty člověk přísný, žna, kde jsi nerozséval, a sbíraje, kde jsi nerozsypal, i bál jsem se, odšel jsem a skryl hřivnu tvou v zemi. Hle, teď máš, což tvého jest. A odpovídaje pán jeho, řekl mu: Služebníče zlý a lenivý, věděl jsi, že žnu, kdež jsem nerozséval, a sbírám, kdež jsem nerozsypal, protože měl jsi ty peníze mé dáti penězoměncům, a já přijda, vzal byl bych, což jest mého, s úrokem. Nu vezmětež od něho tu hřivnu, a dejte tomu, kterýž má deset hřiven. (Neboť každému majícímu bude dáno, a budeť hojně míti, od nemajícího pak i to, což má, budeť odjato.) A toho neužitečného služebníka uvrztež do temností vnějších. Tamť bude pláč a skřípění zubů.

Na základě tohoto úryvku biblických textů vznikly ve slovanských jazycích i frazémy (resp. lidová rčení) obsahující slovo talent v jeho české podobě, jako například: „zakopat hřivnu“ ve smyslu promarnit svůj talent či méně častým „přispět svou hřivnou“ neboli přispět radou, nápadem, pomocí (Štěpánová, 2013). Samozřejmě, můžeme také hřivnu rozmnožit. Jak v této souvislosti uvádí Kazda (2014, np): „Ze souvislosti je jasné, že Kristus neměl na mysli majetek hmotný, ale duchovní. A tak se stalo, že hřivna a talent jsou dnes označením schopností a nadání, které se nemají zakopávat někde na poli, ale pěstovat, a tím rozmnožovat.“ Tento výrok vlastně výstižně formuluje i poselství mých akademických snah: nadání se má najít a podporovat, neboť nadání, talent i hřivna jsou jako měsíc, když nerostou, ubývají.

Slovo talent se, stejně jako slovo nadání, běžně vyskytuje v jazykových promluvách nejen odborníků, ale i laické veřejnosti. Pro přitažlivost užití pojmu talent svědčí mimo jiné také skutečnost, že celá řada výroků slavných či populárních osobností a historických postav pojem talent obsahuje a že je těchto výroků více, než výroků obsahujících pojem nadání. Pozornosti by neměl uniknout citát Buffona, který se díky rozmanitosti překladu může zařadit do všech tří skupin, neboť někdy je přeložen s využitím pojmu talent, jindy genialita a někdy též s pojmem nadání (za postřeh děkuji docentce Duchovičové). Pro ilustraci se podívejme na třiatřicet citátů, které se jako první a nejvíce frekventované objevují v internetových vyhledávačích, je-li jako klíčové slovo zadáno slovo talent (viz poznámka pod čarou výše).

Mít talent není zásluha, a přece to vzbuzuje lidskou úctu. Stefan Kisielewski

Jedinou cizí měnou, která u nás není uctívána, je talent. Gabriel Laub

Ano, jsou o tom doklady - ve starém Řecku dávali za jeden talent sto volů. Gabriel Laub

Ale co je to talent? Boží dar, třetí noha, vadný genetický kód? Jiří Žáček

Stručnost - sestra talentu. Anton Pavlovič Čechov

Ze skromnosti se udělala ctnost na ochranu proti ctižádosti talentovaných a nespokojenosti průměrných. François de La Rochefoucauld

Skromnost bývá takřka vždy přímo úměrná talentu. Georgij Valentinovič Plechanov
Velký talent, to je tuze velká netrpělivost. Alphonse Allais
Velký talent nemůže mít malý člověk. François de la Rochefoucauld
Moje velké uši naznačily hudební talent. To je to, co mě uchvátilo. William Christopher Handy
Velký talent není možný bez velké síly vůle. Honoré de Balzac
Nic na světě nemůže nahradit vytrvalost. Nenahradí ji ani talent; nic není běžnější než neúspěšný člověk s talentem. Calvin Coolidge
Talent je práce na talentu. Anton Pavlovič Čechov
Pokud Vám chybí talent, snažte se ho získat prací. Joseph Schumpeter
Dobrá příprava vyváží nedostatek talentu. Peter Urs Bender
Píle je na nic, když bůh nedal talent. Neznámý autor
Talent je odvaha začínat stále znovu. Arthur Honegger
Talent se tvoří v tichu, charakter v proudu světa. Johann Wolfgang Goethe
Koho chtějí bohové zničit, představí ho nejdříve jako slibný talent. Cyril Vernon Connolly
Velká bída tvůrce začíná ve chvíli, kdy je uznán jeho talent. Albert Camus
Co je důležitější, chceme-li dosáhnout úspěchu - talent, či pracovitost? A co je důležitější u velocipédu - přední nebo zadní kolo? George Bernard Shaw
Talent pomůže, ale nedostane vás tak daleko jako ambice. Paul Arden
Nedostatek talentu nahrazuje nedostatkem charakteru. Stanisław Jerzy Lec
Jediná věc, která dokáže roztančit kapitál, je talent. Kjell A Nördström
Svůj talent prosadíš za své peníze. François de la Rochefoucauld
Jakmile vám talent dopomůže k penězům, v tu chvíli vám peníze odpomohou od talentu. John Steinbeck
Využití podprůměrné vlohy získávají lepší jméno než zneužitý nadprůměrný talent. François de La Rochefoucauld
Bestseller je pozlacená hrobka průměrného talentu. Leon Polk Smith
Má talent prodávat talent, který nemá. Gabriel Laub
Angličané instinktivně obdivují jakéhokoli muže, který nemá žádný talent a skromně o tom mlčí. James Agate
Umění nežádá od umělce talent, ale dílo. Stanisław Jerzy Lec
Co v člověku je, začne se prozrazovat, až když slábné jeho talent – když přestane ukazovat, co umí. Friedrich Nietzsche
Talent je také líčidlem, líčidlo je také skryší. Friedrich Nietzsche

Z citátů můžeme odvodit některé charakteristiky typické pro **implicitní** pojetí talentu. V citátech zahrnujících pojem *talent* se příliš neřeší jeho původ, intenzita či

zaměření, jako tomu bylo u pojmu nadání. Středobodem citátů o talentu je zpravidla rozporuplný, negativní či nedostatečně projevovaný vztah „majority“ k jedincům projevujícím talent (talent vzbuzuje úctu, není uctíván) a silná vazba mezi talentem a prostředky pro jeho projevení, jak ekonomickými (prostředek projevení talentu jsou peníze či kapitál, úspěch a peníze však mohou talent stejně tak ubíjet), tak psychosociálními (ambice, ctižádost, bezcharakternost, na druhé straně skromnost, píle, pracovitost, vytrvalost, odvaha, síla vůle, dobrá příprava). Talent může plnit funkci osoby – masky (skutečné pravé Já je za ním skryto, objeví se teprve ve chvíli, kdy talent opadne). Je zřejmé, že implicitně je talent chápán jako výsledek působení blíže neurčených vnitřních sil, zprostředkovaný nebo umocněný působením katalyzátoru, jimiž mohou být psychické (vhodné, především charakterové vlastnosti), sociální (tlaky sociálního okolí) a/nebo ekonomické podněty.

Genialita

Třetím ve skupině synonym je slovo **genialita**. Etymologicky má, dle erudované studie Večerky (2005), slovo *genialita* původ v praindoevropském slovotvorném základu **g^uen-* s kořenem *gen-* – rodit, plodit, vytvářet. Odvozeniny od tohoto kořene se sice v češtině v přímé linii nezachovaly, avšak jsou doloženy například v řečtině (*genos*) a v latině (*genus*), kde znamenají rod, druh, pokolení. Tyto se dle Večerky (2005) staly součástí mj. mezinárodních neologismů terminologické povahy, mezi které patří i pojmy *genialita* a *génius*.

Encyklopedia Britannica (Hooper, & Jackson, 1911) dále upřesňuje, že pojem *genius* má původ v latinském *genere*, *gignere* a v původní římské mytologii znamenal ducha nebo bůžka, který působil jako ochránce jednotlivce, rodiny či domácnosti. Podle této římské mytologie má každý člověk svého génia (ducha, bůžka), který do něj vchází při narození. Jeho místo posléze zaujala bohyně Juna (Juno Lucina, bohyně zrození), jakožto tvůrčí princip, který vstupuje při zrození do žen. Mužský *genius* zaujímal prominentnější pozici: *génius paterfamilias* (srov. etymologický původ pojmu *familia* in Haviger, Havigerová, Loudová, 2014), který udržuje „teplou“ manželskou postel (Římany nazývanou *lectus genialis*, která byla původně umístěna v nitru domácnosti v blízkosti ohniště/krbu, posléze v atriu, naproti dveřím, srv. Hersch, 2010), a který rozhodujícím způsobem ovlivňuje charakter člověka a průběh jeho života od kolébky po rakev. Jak dále popisuje Kruse (1958) a McMahon (2013), od řeckých filosofů pocházela myšlenka, že mužský *génius* má dvě podoby: Ἀγαθοδαίμων (Agathodaimon) a Κακοδαίμων (Kakodaimon), dobrý duch a zlý duch. V den narození nositele se oslavovalo a obětovalo se také jeho duchu (běžně se při této příležitosti duchu nabízelo kadidlo, víno, girlandy a koláče; za vlády císaře Augustina se jako součást svátosti císařské rodiny veřejně uctíval císařův duch/*génius*). Dodnes známý *genius loci* má také původ ve starém Řecku a Římě, jehož obyvatelé měli tendenci své bohy více antropomorfizovat a tak byl *génius* přidělen bohům (např. *Jovis Génio* – jupiterův *génius*), městům (*génius urbis Romae*) a posléze i

jednotlivým domácnostem atp. Podobný význam má i arabský výraz *džin* (anglicky *genie*), jak je známe například z geniálních Pohádek tisíce a jedné noci (Hrubín, 2000).

Za vlády zmíněného císaře Augustina začalo slovo měnit svůj původní význam směrem k současnému (jako mimořádně rozvinutý talent). Na vině je skutečnost, že v oné době se mimořádné skutky a úspěchy augustiniánských současníků dávaly do souvislosti s přítomností mimořádně silného *génia* v jejich osobě. Právě tehdy slovo *génus* začalo získávat svůj vedlejší význam: inspirace, talent (Glare, 1982). Sjednocením dvou latinských pojmů *génus* a *ingenium* v osmnáctém století vzniklo dle Tamsina Shaw (2014) podstatné jméno *génus*, které odkazuje na projevené dispozice mimořádně nadaného jedince.

Téma geniality bylo a je stále velmi přitažlivým. Svědčí o tom mj. i celá řada výroků vztahujících se k tématu *génia* a geniality slavných osobností, z nichž celá řada v podobě citátů téměř zlidověla. Uvedme si nyní pro ilustraci pět nejfrekventovanějších citátů věnujících se tématu geniality.

Genialita je pouze velké nadání pro trpělivost. Georges Louis Buffon

Genialita velké dílo začíná, ale jen vytrvalost ho dokončí. Joseph Joubert

Genialita, dokonce i velké nadání, nepochází ani tak z intelektuálních úryvků, ze zvláštní myšlenkové vytříbenosti, jimiž někdo vyniká nad své bližní, jako spíš ze schopnosti své předpoklady přeměnit a transformovat. Marcel Proust

Pro každodenní život je génus způsobilý asi tak, jako astronomický teleskop ke sledování divadelního představení. Arthur Schopenhauer

Každý génus je pro lidstvo ztracen, jestliže se narodí jako žena. Stendhal
Krása je víc než génus, protože nepotřebuje žádné vysvětlování. Oscar Wilde

Nedoceněný génus je téměř příslovečný. Pouze vytrvalost a odhodlání jsou všemocné. Calvin Coolidge

Je-li vůbec něco smutnějšího než zneuznaný génus, je to nepochopený žaludek. Honoré de Balzac

Největší překvapení – za dveřmi s nápisem "úředně uznaný génus" najít génia. Gabriel Laub

Jak je pro velké duchy charakteristické, že řeknou mnoho málo slovy, tak naopak malí duchové mají nadání, že mluví mnoho a neřeknou nic. François de la Rochefoucauld

Učinit jednoduché těžko srozumitelným – v tom je genialita hlupáků. Gerhard Branstner

Každý je génus, a to aspoň jednou do roka. Georg Christoph Lichtenberg
Finanční génus je člověk, který dovede vydělávat peníze rychleji, než je stačí jeho rodina utrácet. Neznámý autor

Implicitní pojetí, které vyhlíží zpoza uvedených citátů, především zintenzivňuje myšlenky spojené s pojmy nadání a talent – jde o fenomén spjatý s různými oblastmi (umění, ale i jako hloupost) a různou intenzitou (malý duch a velký duch), který často naráží na rozporuplný či negativní postoj „majoritní společnosti“ (nepochopený, zneuznaný) či stereotypy (je ztracen, narodí-li se jako žena). Vlastnosti spjaté s pojmem genialita jsou analogicky především vlastnosti charakterové (trpělivost, vytrvalost a odhodlání). Nepřímo je naznačeno, že označení génius je záležitost velmi nejistá – kdo má právo označit někoho jako génia, lze vůbec poznat génia v průběhu jeho života nebo genialitu jeho díla prověřit až čas (úředně uznaný génius). Poprvé se v citátech o genialitě explicitně projevuje také představa, že mimořádné schopnosti (genialita) na jedné straně jsou spojeny s neschopností vyrovnat se s požadavky a potřebami běžného života na straně druhé (pro každodenní život je nezpůsobivý). Citáty týkající se geniality, na rozdíl od předchozích, mají mnohem personifikovanější podobu (méně se mluví o genialitě, více se hovoří o géních).

Závěr

Jedno arabské přísloví říká: „Mluvíš-li, tvá slova by měla být lepší než tvé mlčení.“ Záměrem tohoto příspěvku bylo nabídnout průhled směrem k lexikálním kořenům, původu a souvislostem pojmu nadání a jeho synonym tak, jak jsou užívány v běžné hovorové řeči a jak se s nimi můžeme setkat ve formě různých lidových rčení a populárních citátů. Cílem nebylo systematicky do hloubky analyzovat pojem nadání, nýbrž na soustavě jazykových podkladů a literárních příkladů přispět k hlubšímu porozumění toho, co nadání je, bylo nebo mohlo by být a napomoci autorům „jazykových promluv“ o nadání, aby pojem používali s náležitým vědomím obsahu tohoto pojmu.

Literatura

- Bělič, Jaromír; Kamiš, Adolf, & Kučera, Karel (1978). *Malý staročeský slovník*. Praha, CZ: Státní pedagogické nakladatelství.
- Besser, Gretchen R. (1969). *Balzac's Concept of Genius: The Theme of Superiority in the Comedie humaine*. Geneva, CH: Droz.
- Český národní korpus – ORAL2008 (2008). Praha, CZ: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.
- Český národní korpus – SYN2010 (2010). Praha, CZ: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.
- Dočkal, Vladimír (2005). *Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý*. 1. vyd. Praha, CZ: Nakladatelství Lidové noviny.
- Eysenck, H. J. (1995). *Genius: The Natural History of Creativity*. Cambridge, GB: Cambridge University Press.

- Gagné, François (2004). The name assigned to the document by the author. This field may also contain sub-titles, series names, and report numbers. Transforming Gifts into Talents: The DMGT as a Developmental Theory. *High Ability Studies*, 15(2), 119-147.
- Gebauer, Jan (1903). *Slovník staročeský* díl I. A-J (1903) a díl II. K-netbalivost, díl dokončen Emilem Smetánkou (1904-1913). Praha, CZ: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost UNIE.
- Glare, P. G. W. (Ed.) (1982). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, GB: Clarendon Press.
- Harper, Douglas (2014). Talent. *Online Etymological Dictionary*. Dostupné z: <http://www.etymonline.com/index.php?term=talent>
- Haviger, Jiří; Havigerová, Jana Marie, & Loudová, Irena (2014). *Lexikální stopa pojmu rodina*. Hradec Králové, CZ: Gaudeamus.
- Havigerová, Jana Marie (2011). *Pět pohledů na nadání*. Praha, CZ: Grada.
- Hersch, Karen K. (2010). *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*. Cambridge, GB: Cambridge University Press.
- Hooper, Horace E., & Jackson, Walter M. (1911). *Encyclopædia Britannica*, vol. 11. Dostupné z: http://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Genius
- Hrubín, František (2000). *Pohádky tisíce a jedné noci*. Praha, CZ: Albatros.
- Hujer, Oldřich; Smetánka, Emil; Weingart, Miloš; Havránek, Bohuslav; Šmilauer, Vladimír, & Alois Získal (1935-57). *Příruční slovník jazyka českého a databáze lexikálního archivu* [onli-ne]. Praha, CZ: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, [cit. 2015-01-14]. Hesla: nadání, dáti, schopnost.
- Jedlička, Richard (2011). Problémy socializace, pedagogická diagnostika a práce výchovného poradce ve škole. In Vališová, Alena, & Hana Kasíková (Eds.). *Pedagogika pro učitele*, 2. rozšířené a aktualizované vydání. Praha, CZ: Grada.
- Kazda, M. (2014). *Etymologie*. E-kniha. Dostupné z: <http://www.e-kniha.com/b-etymologie-2.html>
- Kerr, Barbara (2009). *Encyclopedia of giftedness, creativity and talent*. Vol. 1. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kosíková, Věra (2011). *Psychologie ve vzdělávání a její psychodidaktické aspekty*. Praha, CZ: Grada.
- Kovářová, Renata, & Klugová Iva (2010). *Edukace nadaných dětí a žáků*. Ostrava, CZ: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Kruse, Paul Robert (1958). *The Story of the Encyclopaedia Britannica, 1768-1943, Svazek 11*. Chicago, IL: Department of Photoduplication, University of Chicago Library.

- Laznibatová, Jolana (2007). *Nadané dieťa – jeho vývin, vzdelávanie a podporovanie*. Bratislava, SK: IRIS.
- Mangal, Shashi K. (2007). *Educating Exceptional Children: An Introduction to Special Education*. New Delhi, IN: Prentice-Hall of India.
- McMahon, Darrin M. (2013). *Divine Fury: A History of Genius*. New York, NY: Basic Books.
- Mudrák, Jiří (2015). *Nadané děti a jejich rozvoj*. Praha, CZ: Grada.
- Müllerová, Olga, & Jana Hoffmannová (1997). Čeština spisovná, hovorová, obecná ... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). *Rozhledy. Slovo a slovesnost*, 58(1).
- Nadání, nadace. (1926). *Naše řeč*, 10 (8), 234-235. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2409>
- Němec, Igor, Pečírková, Jaroslava, & kol. (1968-2008). *Staročeský slovník, sešit 1 až 26*. Digitaliz. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=StcS&o=slovníky>.
- Pauknerová, Daniela (2006). *Psychologie pro ekonomy a manažery*. Praha, CZ: Grada.
- Polák, V. (1939). Buňka. Lexikální a etymologické drobnosti VIII. *Naše řeč*, 23(1).
- Portešová, Šárka (2000). Jak definovat talent a nadání?. In: Jak definovat talent [online] Brno: *Centrum rozvoje nadaných dětí*. 2000 [cit 7. 8. 2013]. Dostupné z: http://www.nadanedeti.cz/index.php?stranka_id=8
- Portešová, Šárka (2009). *Skryté nadání: psychologická specifika rozumově nadaných žáků s dyslexií*. Brno, CZ: Masarykova univerzita, Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny.
- Procházka, Roman; Šmahaj, Jan; Kolařík, Marek, & Martin Lečbych (2014). *Teorie a praxe poradenské psychologie*. Praha, CZ: Grada.
- Pýchová, Iva (1996). K výuce nadaných a talentovaných žáků. *Pedagika*, 4(4), 329-338.
- Sedlák, František, & Váňová, Hana. (2013). *Hudební psychologie pro učitele*. Praha, CZ: Karolinum.
- Shabatat, Ahmad M. A. (2013). A review of the contemporary concepts of giftedness and talent. *International Interdisciplinary Journal of Education*, 2(12), 1336-1346.
- Shaw, Tamsin (2014). Wonder Boys? *The New York Review of Books*, 61(15).
- Slavík, Milan a kol. (2012). *Základy vysokoškolské pedagogiky*. Praha, CZ: Grada.
- Školní slovník českých synonym* (2012). Brno: Lingea.
- Škrabánková, Jana (2012). *Žijeme s nadáním*. Ostrava, CZ: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.
- Šnýdrová, Ivana (2008). *Psychodiagnostika*. Praha, CZ: Grada.

- Štěpánová, Ludmila (2013). Frazeologické biblismy v češtině, slovenštině a ruštině. In: Adámková Petra et al. *Dynamika českého lexika a lexikologie 4*. Studie k moderní mluvnici češtiny. Olomouc, CZ: Univerzita Palackého.
- Večerka, Radoslav (2005). K prazdrojům slov neboli O etymologii. *Universitas*, 2, 9-14.
- Zahradníček, Tomáš (2013). *Slovník cizích slov*. Hradec Králové, CZ: TZ-one a ABBYY Lingvo.
- Zubíková, Zdeňka, & Drábová, Renáta (2011). *Společenské vědy v kostce pro střední školy*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha, CZ: Fragment.

PhDr. Jana Marie Havigerová, Ph.D.

je psycholog, vysokoškolský pedagog (vyučuje psychologické disciplíny na Pedagogické fakultě UHK), matka tří dětí. Na Královéhradecku realizuje ve spolupráci s magistrátem a učitelkami mateřských škol plošný skrínink nadání v předškolním věku a zabývá se výzkumem intelektového nadání. Její aktivity v oblasti nadání jsou vedeny snahou o hlubší porozumění a podporu nadání především u dětí předškolního a mladšího školního věku.

Kontaktní údaje:

Ústav primární a preprimární edukace, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, email: jana.havigerova@uhk.cz